

град¹ проклети Ягарени. На пришедши Лешка войска ва помощъ Нем'цѣ, и божією помощію поразише Търке, и съ великимъ стѣдомъ и срамомъ вѣзвратише се, свое хотеніе не подвчише.

Наки на „А.Х.П.Д.“ казавизають се Търци на Немце, Нем'ци же на Търке...

Гофроній Милошевич

(Овај је потпис писан другом каснијом руком у дну недовршене стране).

Изгледа, да је владика Јефрем само оволико у чисто написао од свога летописа, од кога је, можда, у концепту имао забележене и остале године, бар до 1694, када је посвећен за епископа печујског или до Ракоцијева устанка 1703 год., пре него што ће избећи у Русију; али се тај концепт није сачувао.

Рад. М. Грујић

ПЕЧАТИ СРПСКИХ ПАТРИЈАРАХА КРАЈЕМ XVII И ПОЧЕТКОМ XVIII ВЕКА

О печатима српских архиепископа-патријараха, као и њихових митрополита и епископа, од XIII—XVI века, имамо врло мало података. Знамо само да су имали печате. Тако напр. у једној повељи патријарха Никодима из 1450 год. за Карејску ћелију Св. Саве у Светој Гори, забележено је на крају: Писа и подписа и печати логодетъ Тодоръ (Законски споменици 475). Према томе, српски патријарси у XV веку имали су своје *логоиѣте*, који су, како изгледа, уједно били и *чувари патријарашког печата*. Вероватно је, да је тако било и раније. Али, како је тај печат изгледао није нам нико ништа забележио. Само је архимандрит Леонид, у својој Историји Хиландара (1868), стр. 138, рекао: да је на тој повељи патријарха Никодима — *печать архиепископа Саве*. Међутим, све што је писано о печату Св. Саве — мали четворокут, као на прстену, са именом Сава — отиснутом на његовом Карејском типyku, датираном 1199 год., и ако би то заиста био оригиналан печат Св. Саве, не може се, без икаквих других података, односити на архиепископију која је основана пуна два деценија после тога...

Знамо даље, да су око половине XV века и митрополити, смедеревски Атанасије и београдски Григорије, имали своје печате када су 1441 године остављали у Дубровнику на чување драгоцености деспота Ђурђа и Београдске митрополије. Наиме, један део поклада деспота Ђурђа био је смештен у две вреће — потъ печатю реченога митрополита (Атанасија. — Пуцић, Спомен. срп. II, 97); а исто тако дате су биле на чување у Дубровнику и драгоцености Београдске митрополије, у ковчезима и бисагама — *bullatas bulla dicti olim domini Gregorii metropolit...* (М. Динић, Поклад београдског митрополита Григорија из XV века у Зборнику за историју Јужне Србије и суседних области I, 32). Али, ни о изгледу тих печата немамо никаквих података.

Из времена после обновљења аутокефалности Пећске патријаршије, имамо већ нешто више података, описа, па и самих отисака печата српских патријараха, митрополита и епископа. Први такав податак је из 1609 год., на патријарашкој синђелији за вретанијско-марчанског епископа Симеона. Данас немамо оригинала те синђелије; али је загребачки бискуп Петар Петретић, у својој информацији од 3 јуна 1663 год., изјавио: да је видео тај оригинал, истина без патријархова потписа — *sed solum sigillum Patriarchale in illis fuit appositum*. А на очуваној транскрипцији те синђелије латиницом, у Загребачком Надбискупском архиву, има означен круг печата и поред њега напис: *Obraz vazneshenia Hristova. Pечат Patriarchiae Peckszkie*. (Исти напис, без круга печата, налази се и у ћирилском препису те синђелије, који је објавио Ј. Шимрак у *De relationibus Slavorum meridionalium cum Sancta*

R. S. apost. saec. XVII et XVIII, св. I, 26). Према томе је, дакле, обновљена Пећска патријаршија, у доба патријарха Јована (1592—1614 год.), имала свој званични печат и у њему слику свога главног храмовног празника — Вазнесења Господњег. А како је тај печат, бар приближно, могао изгледати пружа нам слику сачувани званични печат херцеговачког митрополита Висариона, на једном акту од 22 маја 1596 год. (А. Ивић, Отисци печата..., табл. XVI, бр. 86). — У средини тога печата је слика Успенија Богородице, храмовног празника митрополитске катедралне цркве код Требиња, а у наоколо је напис, који сам успео овако да прочитам: † *Єі печатъ Успеніа Бѣе ка Требини. Милостію Божию митрополитъ херцеговски Висаріонъ*; а непосредно испод слике, изгледа, да је записана година постављања Висарионова за херцеговачког митрополита — „аѫча.

Сличнога је типа и печат смедеревског митрополита Никодима из XVII века, који је сачуван у оригиналу. Он је од туча, с малим дршком, и има у средини, као и печат патријарха Јована и херцеговачког митрополита Висариона, слику смедеревског катедралног храмовног празника, Св. Николе, и натпис у наоколо: † *Никодѣмъ митрополѣт Смедеревъ и Браничевъ 1667* (Гласникъ, I, Београд 1847, 173-1).

Већ на основу ово неколико података могло би се с правом претпоставити: да су српски патријарси и њихови митрополити и епископи у обновљеној аутокефалној Пећској патријаршији на својим званичним печатима, у средини, имали слику храмовног празника своје катедрале (Пећ — Вазнесења Христова, Требиње — Успења Богородичина, а Смедерево — Св. Николе). Ти печати били су округли. У врху је био крст; од њега полазећи на десно, у наоколо печата, у прво време (1596 и 1609 год.), писано је име катедралног храма и места (Пећ, Требиње), а за тим име патријарха или митрополита и епископа, са годином њихова постављања на престо. Доцније, међутим, изостављано је име храма и места, па је, поред слике храмовног празника, исписивано само звање и име патријарха или митрополита и година њихова постављања на престо (напр. поменути печат смедеревског митрополита из 1667 год.).

За овај задњи тип печата имамо потврде и у очуваним отисцима печата четири пећска патријарха из последње четврти XVII и прве четврти XVIII века: Арсенија III Чрнојевића (1675—1690—1706), Калиника I Скопљанца (1691—1710), Атанасија I Призренца (1710—1712) и Мојсеја Рајовића (1712—1725—1726).

Најстарији познати нам отисци печата патријарха Арсенија налазе се на две патријархове потврде повластица манастира Св. Георгија „иже в' Расех“ код Новог Пазара, од 12 августа 1684 и од 17 августа 1689 год. Према тим отисцима Д. Руварац је дао овакав опис печата патријарха Арсенија III: „Печат је у просеку 3 смт. У средини је Христос на престолу, над главом му је у округу наоколо *ІГ + ХГ* Божию * *Млстію Архіеп* * *ископъ II* * *екскы*. С десне и леве стране Христа изрезане су две главе анђелске с подужим крилима. С десне стране мањим словима изрезано је „а, косо од њега х, а с леве о и ѿ, што значи 1675...“ (Српски Сион 1906, стр. 117а). А. Ивић је, у својим „Отисцима печата“ (табл. XVII, бр. 90) објавио један непотпун отисак печата патријарха Арсенија III, са једног документа народног збора у Београду од 18 јуна 1690 год. На том отиску разазнаје се само попрсје Христово, са натписом изнад главе *ІГ + ХГ*, а у подножју његову *АРСЕНИ*... између две паралелне црте. У наоколо, од написа, могу да се тачно прочитају само ова слова... ст... * *А*... * *ср*... *скии* *. Најјаснију и најпотпунију претставу типа Арсенијева печата пружа нам овде приложена слика 1. Она је снимљена, и даје се у оригиналној величини, са отиска печата патријархова, утиснутог на писму патријархову Будимцима, из Сент-Андреје 12 јануара 1700 год. — У средини печата је Христос Спаситељ на престолу, кога носе анђели у лету, са сваке стране по један. На подножју Христовом, између две паралелне црте, пише *АРСЕНИ*; над главом су иницијали *ІГ + ХГ*, а за тим, између пет декора-

тивних плетеница, пише $\times$ Бжїєю $\times$ Млстїю Архїеп $\times$ ископъ П $\times$ екскы $\times$. — Тај отисак, слаже се готово у свему, са горе приведеним описом отисака печата из 1684 и 1689 год., само што се нигде не распознаје, можда због слабо отиснуте средине печата, година постављања Арсенија III на престо српских патријараха.¹

Истог типа били су и печати Арсенијевих наследника патријараха Калиника, Атанасија и Мојсеја. — Опис Калиникова печата дат је у „Беседи“ за 1870, стр. 159*, овако: „На синђелии овој (за дабарског митрополита Мојсеја од 4 новембра 1709 год.), која је на пергамену писана, стоји црн одтисак печата одма испод имена Калиник, те се у њему читају, с десне стране почињући, у округ ове речи: Божїєю милостїю архїеписк. пекскы, а горе ИИ. ЦІ. У средини печата седи Исус Христос са обеа рукама благосиљајући на престолу у виду полукруга на ком стоји име Калиникъ. С обе стране престола налази се по један анђео, и над њима с једне и друге стране обичан надпис ІС. ХС“.

Печат патријарха Атанасија I (1710—1712) приказује нам сл. 2 и 3, по отиску на његовој синђелији за крушедолског митрополита, који се имао изабрати 1711 год. на место Софронија Подгоричанина († 7-I-1711). Тај печат је, на први поглед, скоро идентичан био са печатима Арсенијевим и Калиниковим.

Главна је разлика од првог, што иницијали ІС. ХС., сем у врху печата, стоје и поред главе Христове, као и код Калиникова; што место пет декоративних плетеница има четири цветића; што место Бжїєю млстїю пише Млостїю Бжїєю; што место Архїепископъ стоји Патріархъ и место Пекски — Пески; што место српски написаног имена Арсенијева стоји грчки Αθανασіος и под њим година постављања на престо 1710; а најзад је и цртеж Вазнесења Христовог на престолу, са анђелима, приказан друкчије.

Од патријарха Мојсеја Рајовића (1712—1725—1726) остали су нам отисци од два печата (сл. 4 и 5) на неколико његових писама карловачком митрополиту Вићентију Поповићу—Јањевцу и народним претставницима од 1712—1724 год., из Пећи и из разних других места приликом патријархова путовања по патријаршији (Срав. Рад.

Сл. 2. — Печат патријарха Атанасија I Призренца, на синђелији за крушедолског митрополита 1711 год.

М. Грујић, Писма пећских патријараха из другог и трећег деценија XVIII-ог века у Споменику LI, 105—132). Први печат приказује сл. 4. Он је готово идентичан са Атанасијевим (сл. 2 и 3): име патријархово грчки је написано — Αθανασіος и текст написа је исти, са грешком Пески; шта више и декоративни цвет је исти, само је овде један место четири на Атанасијевом печату; јер је овде на крају натписа ушла година постављања Мојсејева на престо (1712), која је код Атанасија под његовим именом. Други печат Мојсејев у главном је такође исти; само је име патријархово написано српски — Мѡѡсеи, место Пески пише Пѣскѡи, година постављања написана је под именом, али не од рођења Христовог него од створења света зск; и три декоративна цвета, међу речима написа, друкчије су цртана, а само један је

Сл. 1. — Печат патријарха Арсенија III Чрнојевића, у писму Будимцима од 12 јануара 1700 год.

¹ Сима Милутиновић — Сарајлија, описао је печат патријарха Арсенија III, по отиску на синђелији, изданој у Сечују 1700 год., за црногорског митрополита Данила. Он каже: „Печат је посве округао, и три су му кола двостручно једно у другоме, пак му је у сред печата вознесење изображено, а око њега написано чита се исти натпис (тј. Арсеније Чрнојевић Архїепископ Пекскїи и Патріархъ Српскїи), а је ли више што не могу разазнати, готово је мастило му изанђало“. (Историја Црне Горе, Београд 1835, стр. 32). — Колико је тај опис непотпун и нетачан, а нарочито у напису, показује јасно сл. 1, која је снимљена са отиска из писма патријарховог Будимцима, писаног готово у исто време (1700 год.) кад и синђелија за митрополита Данила.

Горњи део синђелије патријарха Атанасија за крушедолског митрополита, који се имао изабрати после смрти митрополита Софронија Подгоричанина († 7-1-1711 год.).

Горњи део синђелије патријарха Атанасија за крушедолског митрополита, који се имао изабрати после смрти митрополита Софронија Подгоричанина († 7-1-1711 год.).

Сл. 3. — Горњи део синђелије патријарха Атанасија за крушедолског митрополита, који се имао изабрати после смрти митрополита Софронија Подгоричанина († 7-1-1711 год.).

исти као и на Атанасијеву и првом Мојсејевом печату (срав. сл. 2, 4 и 5). Али цртежи Вазнесења Христова и слова у напису готово су потпуно исти у сва три печата — у Атанасијевом и у оба Мојсејева.

Према наведеним подацима можемо, са пуном сигурношћу, утврдити: да је званични печат обновљене аутокефалне Пећске патријаршије (1557—1766 год.), — којој је канонски само архиепископска власт признавана, — имао у средини слику *Вазнесења Христа Спаса*, храмовног празника катедралне цркве пећских архиепископа; и то је, поуздано, непромењено остало до друге четврти XVIII века, а врло вероватно и до укидања Пећске патријаршије 1766 год. Напис и орнаменти на печату мењани су, али не много. Изгледа, међутим, да је име архиепископа—патријараха стално писано на подножју Христову; а година њиховог постављања, у колико је бележена, била је испод њихова имена или на крају њихове титулатуре. Изгледа, да се у прво време, све до патријарха Атанасија (1710), у напису око печата није помињало име патријарх него архиепископ; јер је то име, са атрибутом пећски, по правилном схватању односа, значило власт, а име патријарх, с атрибутом српски и бугарски, значило је само титулу. Стога су се наши патријарси и у XVIII веку тако писали. Напр.: *Иѡанасіѡ (и)л(о)стіѡ Б(о)жіеѡ Архієп(и)ск(о)пъ Ипекскы и Патріархъ вѣсемъ Срѣвнимъ и Българымъ* (Упор. у сл. 3 напис заглавља и на печату). А комбинација патријарх—пећски на печатима XVIII века, постала је, нема сумње, само из тежње да се на малом простору званичног печата нагласи и власт и титула...

Сл. 4. — Печат патријарха Мојсеја Рајовића, у писмима од 1712—1724 год.

Централни и главни елементи званичног печата пећских архиепископа — патријараха од XVI—XVIII века, слика храмовног празника Вазнесења Спаса и под њом име архиепископа — патријарха, кад их упоредимо са главним елементима на званичном печату наших римокатоличких барских архиепископа из XIII века, дају нам право за претпоставку: да су и наши *први архиепископи и патријарси, у доба Немањића и доцније* (од XIII—XV в.), *имали сличне званичне печате* као и *после у обновљеној Пећској патријаршији*, иако за то немамо никаквих директних доказа. Наиме, у једном акту из 1252 год. овако је описан печат барског архиепископа Јована: *Dictum sigillum habebat in se sculptas ymagines sanctorum apostolorum Petri et Pauli, sub quibus ymaginibus erat sculpta ymago predicti Johannis Antibarensis archiepiskopi* (Codex Diplomaticus IV, 501). — Дакле, и на званичном печату римокатоличког барског архиепископа у нашој држави XIII века, главни елементи су били: *слика храмовног празника* архиепископске катедрале (Св. Петар и Павле) и под њом *слика* тадањег *архиепископа*; сасвим исти елементи и распоред као и на званичним печатима наших православних архиепископа — патријараха од XVI—XVIII века; с једином разликом: што је код нас слика архиепископова замењена његовим именом. Све то упућује нас на мисао: да је врло вероватно, да су наши архиепископи у обновљеној Патријаршији обновили, у главном, и печат архиепископско-патријарашки, који је био у употреби можда већ од Св. Саве и његових првих наследника...

Сл. 5. — Други печат патријарха Мојсеја Рајовића, у писмима од 1712—1724 год.

Званични печати српских патријараха утискивани су црном бојом на синђелијама, одмах после титулатуре патријархове у почетку акта (срав. сл. 3), а у писмима од више страна обично на почетку текста на другој страни, десно (срав. Рад. Грујић, Писма пећских патријараха у Споменику II, стр. 1086, 110а, 1116, 115а, 116а).

Сем ових званичних печата, наши патријарси у почетку XVIII века имали су посебне печате — за спољашње печатење писама воском. Вероватно је, да је тако било и раније, али незнамо како су они изгледали пре изласка патријарха

Сл. 6. — Печат патријарха Мојсеја Рајовића као дабарског митрополита, употребљен за печатење писама патријархова од 12 октобра 1712 год.

Арсенија III под аустриску власт 1690 год.; а његови печати те врсте под аустриском влашћу, са латинским написом, не спадају у оквир ове наше белешке. Знамо, међутим, да је патријарх Мојсеј Рајовић упутио из Пећи у Будим, епископу Вићентију Поповићу, једно своје писмо од 12 октобра 1712 год., дакле ускоро после свога ступања на престо пећских архиепископа, и запечатио га ранијим званичним печатом своје дотадашње Дабарске митрополије са ликом Св. Николе, храмовног празника дабарске катедрале (сл. 6); а у писму самом, на другој страни у врху десно, утиснуо је свој нови званични патријарашки печат (сл. 4). Доцније, на лисима од 28 августа 1718 из Пећи и од 4 октобра 1719 из Скопља, употребио је исти патријарх за печатење својих писама мали дугуљаст осмоугаони печат (2 × 1.5 см), на коме главни део заузима модел катедралне патријарашке пећске цркве са три кубета,

пред којом лежи лав; над црквом је посебан одељак са шестокраком звездом у средини, изнад које је стилизована патријарашка митра са крстом; с леве стране митре пружа се архијерејски жезао, а с десне крст. У том одељењу налазе се још и ова слова између поменутих предмета: М(wvcей). В(ожію). М(илостію). А(рхієпископъ); па се та титулатура наставља и у доњем одељењу око цркве, — над којом су сунце (десно) и две звезде (лево) — овако: П(екски) и патријархъ српски (сл. 7). — Сви ови елементи, а нарочито црква с лавом, сретају се у неколико варијација, у првој половини XVIII века, и на печатима многих епископа Карловачке митрополије (срав. Рад. Грујић, Апологија српскога народа..., Нови Сад 1909, стр. 275²).

Ускоро после тога, а свакако под утицајем Стематографије Павла Ритера — Витезовића, коју је он издао 1700 год. у Бечу, по Орбинију, појављују се приватни и полузванични печати пећских патријараха под све јачим утицајем западне хералдике. Тако је, напр., једно писмо патријарха Мојсеја Рајовића од 30

Сл. 7. — Печат патријарха Мојсеја Рајовића, употребљен за печатење писама 1718 и 1719 год.

Сл. 8. — Печат патријарха Мојсеја Рајовића, употребљен за печатење писама из 1722 год.

априла 1722 год., из хвостанске Студенице — патријархѣйской ставропигіал'ной, — запечаћено осмоугаоним печатом чију слику доносимо под бр. 8. На печату овом птица у полету држи у кљуну крст над којим је круна; бројеви 17 и 12 с једне и друге стране крста, упоредо с главом птице, означавају 1712 год., које је Мојсеј Рајовић ступио на патријарашки престо. Слова МѢСЕН, десно од птице вертикално постављена, сигурно су погрешно урезана, а имала би се читати: М(w)vcей. Два слова под птицом толико су искварена да се не могу прочитати. Чита

Сл. 9. — Печат патријарха Арсенија IV Јовановића, за печатење писма 1725 год.

се само треће слово Ж. — Оваква слика птице са крстом у кљуну, у истом ставу али без круне, налази се у средини једне вињете над Јеванђељем по Матеју, у Четворојеванђељу штампаном у Београду 1552 год.

Патријарх Арсеније IV Јовановић-Шакабенд (1725—1737—1748 год., одмах по постављању свом на престо српских патријараха у Пећи, узео је потпуно хералдички печат — округло штит раздељен на шест поља, а у сваком пољу по неки хералдички знак, од којих се тачно могу разабрати само три: птица у лету, десно горње поље; црква, лево горње поље; и три окруњене леопардске главе — грб Далмације, у средњем десном пољу. Над штитом је круна украшена бисером и крстом на врху. Из штита, са једне стране пружа се крст, а с друге архијерејски жезао; а око целог печата пише: Арсениј патријарх српски (сл. 9). — Овај печат, овалног облика, први пут се срета на писмима патријарха Арсенија IV Јовановића од 25 фебруара 1725 год. из Новог Пазара и 23 маја исте године из Пећи (Срав. Рад. М. Грујић, Писма пећских патријараха, Споменик LI, 107 и 133).

Сви ови патријарашки печати, за печатење писама, нађени су на њиховим писмима отиснути у црвеном воску.

Рад. М. Грујић

САСТАВ ЈЕДНОГ ЦРКВЕНО-НАРОДНОГ САБОРА У ЦАРИГРАДУ 1718 ГОД.

После пада Цариграда у турске руке 1453 год. и коначне пропасти Византиског Царства, цариградски је патријарх добио од султана једну врсту теократске самоуправе у својој патријарашкој области. Он је, наиме, од тада био, не само врховни црквени старешина у својој патријаршији, него уједно и једна врста политичког поглавара — *ејнарх* или *милетџи баша*, и сматран је као један од највиших државних чиновника, који има и право гласа у највишем управном Савету Турске Царевине — у Дивану; па је као такав имао и врло велику грађанску и судску власт, чак и за кривичне преступе, над свима Хришћанима у Цариградској Патријаршији...

Вршећи ту своју власт патријарх је, поред чисто црквених сабора или Синода, на којима су могли учествовати само претставници црквене јерархије, имао права да, према потреби, сазива и мешовите скупове, тзв. Црквено-народне саборе, на којима су, поред претставника цркве учествовали и претставници народа. Такав један сабор састао се у Цариграду и почетком јула 1718 год., на позив патријарха Јеремије, са главним задатком: да се расправи питање о тешким нередима насталим за време аустриско-турског рата, од 1716—1718 год., у епархијама по патријаршији, и да се донесу одлуке како да се стане на пут рђавим људима, који праве нереде у Цркви и недозвољеним путем одузимају престоле законитим архијерејима (Генад. Арабаџоглу, *Φοτικός βιβλικοῦ* I, 140). У писму патријарха Јеремије од 2 јула 1718 год., по српском преводу тога писма од месеца августа исте године, каже се: И сатворихомъ сѣбѣ саборъни, яко ѿ Господа сахранѣтъ се единство и саглашеніемъ чрезъ братства ѿлагаютъ се сетованїа, и сети творещїи и шцетѣхъ престоли и нападающе неправилнѣ, касакимъ наравомъ да накажѣтъ се (Споменик LI, 1136)...

Тај сабор сачињавали су, као црквени *прејсѣшавници*: *ѿри цариградска ѡѡтријарха* — активни Јеремија и два бивша, Атанасије и Кирило; *александријски ѡѡтријарх* Самуил и *јерусалимски* Хрисант, који су се случајно у то доба нашли у Цариграду; а за тим и „освећени“ *миѡроѡполиѡи* и *њихови одабрани* „васечестни“ *клирици*. А као *народни прејсѣшавници* били су: *бољари царсѡвујуѡѡга града* (Цариграда) и *ѡчѡшени ѡроѡмајсѡтори руфѡѡски*. (Споменик LI, 113).

Овакав састав имали су, у главном, и први наши Црквено-народни сабори под аустро-угарском влашћу првих деценија XVIII века; па су на њих, у први мах, долазили чак и поданици страних држава, као напр. Никодим Бусовић из млетачке Далмације и светогорски калуђери из Турске, на једном сабору у Крушедолу 1707 год. — о коме ћу говорити на другом месту.

Рад. М. Грујић